

Mindaugas STROCKIS

Vilniaus universitetas

TVIRTAPRADŽIAI *a* IR *e* KURŠAIČIO ŽODYNUOSE

Acute vowels *a* and *e* in Kuršaitis' dictionaries

Anotacija. Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėliai dažnai teigia, kad balsiai *a* ir *e* su tvirtaprade priegaide ne dvigarsiuose neegzistuoja. Programinėmis priemonėmis ištyrus suskaitmenintus F. Kuršaičio žodynus (vokiečių-lietuvių, 1870–1874, ir lietuvių-vokiečių, 1883) matyti, kad bent jau Kuršaičio aprašytoje Mažosios Lietuvos lietuvių kalboje tvirtapradžiai *a* ir *e* ne dvigarsiuose yra realūs ir gerai paliudytas kalbos faktas. Didelę dalį žodžių su šiais tvirtapradžiais sudaro įvairios kilmės skoliniai ir geografiniai pavadinimai (*páslas*, *áptas*, *telegráfas*, *gimnázija*, *Galátija*, *Ázija* ir t. t.)

Raktažodžiai: lietuvių kalba; akcentologija; kirčiavimas; Kuršaitis; priegaidė.

Abstract. Most modern manuals of Lithuanian accentuation traditionally adhere to the doctrine that the vowels *a* and *e* cannot have the acute tone except in diphthongs. Yet software-assisted analysis of the digitised texts of the German-Lithuanian (1870–1874) and Lithuanian-German (1883) dictionaries of Fridrikis Kuršaitis (in German known as Friedrich Kurschat) reveals that the existence of these monophthongs with the acute tone is real and well attested, at least in the variety of Lithuanian once spoken in Lithuania Minor, as described by Kuršaitis. A considerable proportion of the words with these acute-tone vowels consists of loanwords of various origins, among them geographical names: *páslas* ('envoy'), *áptas* ('abbot'), *telegráfas* ('telegraph'), *gimnázija* ('gymnasium', a type of secondary school), *Galátija* ('Galatia'), *Ázija* ('Asia') etc.

Keywords: Lithuanian; accentology; accentuation; Kuršaitis; Kurschat; tone.

Mūsų laikais vadovėliuose teigiama, kad lietuvių kalbos ilgieji balsiai *a* ir *e* ne dvigarsiuose galį būti tik tvirtagaliai. Šis teiginys, iš pažiūros tik teorinis, iš tiesų turi praktinių pasekmių: iš jo plaukia, pavyzdžiui, kad bet kokio vardo su galūne *-a* ir turinčio balsį *-a-* priešpaskutiniame skiemenyje (jei tik šis nesudaro dvibalsio ir po jo nėra tautosilabinio sonanto), vardininkas turėtų būti kirčiuojamas tik galūnėje ir čia esą negalimos absoliučiai jokios išimtys, net jei tai būtų nelietuviškas vardas, retas geografinis pavadinimas

ar pan. Lietuvių kalbininkams nespecialistai dažnai užduoda klausimą, kodėl tam tikras klases vardų, net ir svetimų kalbų, nuo *Obama* iki *Nataša*, esą privaloma kirčiuoti galūnėje, o atsakymas būna, kad taip reikalauja absoliutūs ir nepermaldaujami lietuvių kalbos dėsniai. Tolimesnę atsakymo dalį supranta tik specialistai, o ji remiasi teiginiu, kad balsiai *a* ir *e* ne dvigarsiuose gali (ar galėjo tais laikais, kai priegaidės dar buvo gerai girdimos) būti tik tvirtagaliai; tvirtapradžiai jie nebūna. Kyla pagunda šį teiginį dar kartą patikrinti, pasekant jo kilmę ir pasitelkiant duomenis iš F. Kuršaičio žodynų.

Fridrikį Kuršaitį (1806–1884) galima laikyti lietuvių akcentologijos tėvu: jis gyveno tais laikais, kai priegaidės tikrai buvo tariamos ir girdimos, be to, Mažojoje Lietuvoje, kurios tarmės buvo labai artimos tam, ką dabar vadiname bendrine kalba. Jis parengė didžiausius iki tol egzistavusius lietuvių kalbos žodynus (vokiečių-lietuvių – 1 t. 1870, 2 t. 1874, lietuvių-vokiečių – 1883), kuriuose sužymėjo kirčius ir priegaides visuose žodžiuose (su labai retomis išimtimis, paprastai dėl spaudos klaidų); maža to, jis galutinai sutvarkė lietuvių priegaidžių žymėjimą, kurį naudojame iki šiol; maža ir to, jis parašė geriausią iki tol egzistavusią lietuvių kalbos gramatiką (1876), kurioje pirmasis nustatė lietuvių kalbos kirčiuotes, o iš Kuršaičio gramatikoje surašytų kirčiuočių lentelių F. de Saussure'as atrado vėliau jo vardu pavadintą dėsnį. Kitaip tariant, jei ne Kuršaičio darbai, neegzistuoūtų šiuolaikinė lietuvių akcentologija, kokią dabar ją pažįstame.

Dėl to Kuršaičio pateikiami duomenys turėtų būti labai patikimi, tik iki šiol jie buvo sunkiai prieinami: norint surinkti visus žodžius su tam tikromis priegaidėmis, būtų tekę skaityti visus tris jo žodynų tomus (iš viso apie 8 milijonus spaudos ženklų) nuo viršelio iki viršelio. Suskaitmeninus Kuršaičio žodynus¹ tapo įmanoma juose ieškoti duomenų programinėmis priemonėmis, taip nepraleidžiant nė vieno atvejo (išskyrus galbūt nedidelį jų kiekį dėl skaitmeninio teksto korektūros klaidų, kurios neišvengiamos niekur; jų yra ir spausdintame tekste). Gauti duomenys padės spręsti tvirtapradžių *a* ir *e* egzistavimo lietuvių kalboje klausimą. Toks ir yra šio straipsnio tikslas.

Pirmiausia verta aptarti klausimo istoriją. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tvirtapradžiai *a* ir *e* ne dvigarsiuose tikrai negalėtų egzistuoti. Buvę ilgieji \bar{a} (ir $\bar{á}$, ir $\bar{ã}$) XVI amžiuje daugelyje tarmių (ypač tose, iš kurių ir kyla dabartinė

¹ Žodynai buvo suskaitmeninti ir šis straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą Nr. S-MIP-17-85.

bendrinė kalba) virto į *o* (atitinkamai į *ó* ir *ō*) (Zinkevičius 1980, 64), o visi dabartiniai ilgi *a* iš tiesų yra dėl kirčio pailgėję trumpieji *à*; tas pat su *e*: senieji *é* dabartinėje lietuvių kalboje atsispindi kaip *é* (atitinkamai *ē* kaip *ē*), o dabartiniai ilgi *e* iš tiesų yra dėl kirčio pailgėję trumpieji. Kada tas kirčiuotų trumpųjų *a* ir *e* pailgėjimas įvyko, nėra tiksliai žinoma, bet turbūt po XIV amžiaus (Zinkevičius 1980, 98)²; vis dėlto žinoma, kad ilgėdami jie tapo tvirtagaliai ir de Saussure'o dėsnio atžvilgiu elgiasi kaip tvirtagaliai (nors dar tiksliau būtų pasakius, de Saussure'o dėsnio atžvilgiu jie elgiasi taip pat, kaip elgėsi nuo seno, kai dar buvo trumpi). Taigi atrodo, kad lietuvių kalboje po XVI amžiaus tvirtapradžiams *á* ir *é* ne dvigarsiuose tarsi ir nėra kur egzistuoti. Trumpai tariant, vienas fonetinio kitimo dėsnis (*ā* virtimas į *o*) senuosius *á* sunaikino (paversdamas į *ó*), o kitas fonetinio kitimo dėsnis (kirčiuotų trumpųjų *a* ir *e* pailgėjimas) naujų *á*, *é* nesukūrė (sukūrė tik *ā*, *ē*).

Vis dėlto XVII amžiaus pabaigoje įvyko dar vienas fonetikos dėsnis, nosinių balsių denazalizacija, užsibaigęs XVIII amžiuje (Zinkevičius 1980, 70). Jis, kaip žinoma, sukūrė naujus [a:] ir [e:] iš senųjų nosinių *q* ir *ę* (*kąsnis*, *spręsti* etc.), kurie rašomi nosinėmis raidėmis, bet sinchroniniu požiūriu yra tiesiog ilgieji balsiai [a:] ir [e:], galintys turėti ir tvirtagalę, ir tvirtapradę priegaidę. Taigi kyla klausimas, ar dabar egzistuojantys tvirtapradžiai *a* ir *e* tegali būti tik nosinės kilmės (ir tik atitinkamai rašomi)? Kitaip tariant, ar gali kartą susidariusi fonema (šiuo atveju, fonemos ir tonemos kombinacija) taip ir likti tik savo etimologinėse pozicijose, neplisdama analogijų keliu į kitas pozicijas, pavyzdžiui, skoliniuose? Be to, egzistuoja onomatopėjiniai žodžiai (garsažodžiai), „kurie paprastai nepaiso jokių fonetinių dėsnių“ (Zinkevičius 1980, 100), taigi, gal galima tikėtis šių garsų ir juose? Be to, kaip žinoma, senoji įvardžiutinių būdvardžių naudininko galūnė *-ámjam* virto į *-ájam*, taip sukurdamą dar vieną *á* atvejį ne dvigarsyje. Ar tikrai dabar neiškraipant teisybės galima sakyti, kad *a* ir *e* (ne dvigarsiuose ir ne nosinėmis raidėmis rašomi) gali būti tik tvirtagaliai, o tvirtapradžiai neegzistuoja?

Mūsų laikais mokant lietuvių kalbos kirčiavimo įprasta sakyti, kad ilgi *a* ir *e* ne dvigarsiuose tvirtapradžiai būti negali; tai minima ir akcentologijos vadovėliuose (galūnė *-ájam*, prieštaraujanti šiam teiginiui, paprastai paminima

² Būtų galima spėti, kad gal net po XVI amžiaus, nes jei XVI amžiuje dar egzistavo *ā* (paliudytas, pavyzdžiui, Mažvydo formoje *bralei*), tai kirčiuoti trumpieji *a* dar turėjo būti trumpi, nes kitaip jie būtų sutapę su senaisiais *ā* ir vėliau visi kartu būtų pavirtę į *o*, o to neįvyko. Tas pat su *e*, kuris nesutapo su *é*.

tik linksniavimo lentelėse, niekaip nekomentuojant). Dėl to iš pradžių verta pasekti, kada toks teiginys vadovėliuose atsirado.

Tokio teiginio nėra Kuršaičio gramatikoje (taigi *a fortiori* ir ankstesniuose šaltiniuose); jo nėra ir Petro Kriaušaičio gramatikoje (Jablonskis 1901, 3–4), o įvardžiuotinių („dvilypuotųjų“) būdvardžių lentelėse ten pateiktos dar senosios formos *baltámjam, gražiamjam* (Jablonskis 1901, 19). Nėra tokio teiginio ir 1918 metų vadinamojoje Petro Kriaušaičio ir Rygiškių Jono *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Jablonskis 1918, 10), o linksnių lentelėse ten jau pateikiamos formos *baltájam, gražiamjam* (Jablonskis 1918, 35). Tokio teiginio nėra ir 1922 metų Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatikoje, o linksniavimo lentelėse duodamos formos *baltájam, didžiamjam, gražiamjam*, nors minimi ir senieji variantai *baltámjam, didžiamjam, gražiamjam* (cituojama pagal Jablonskis 1957, 211–212).

Atrodo, kad tokia tarsi taisyklė – tvirtapradžiai *a* ir *e* ne dvigarsiuose neegzistuoja – pirmą kartą pasirodo 1924 metų Kazimiero Būgos pratarinėje *Lietuvių kalbos žodynui*: „Ilgieji *a* ir *e* gali turėti dvejopą priegaidę: tvirtagailę, t. y. *ã, ě*, atdarame skiemenyje (ne dvibalsyje), ir tvirtapradę, t. y. *á, é*, uždaramame skiemenyje (dvibalsyje); pvz.: *gãlas, mãžas, rãštas, gẽlia, gẽras, tẽpa : mãlka, šãrka, gẽlti, ẽlnis*“ (cituojama pagal Būga 1961, 25). Ši painoką formulavimą reikia suprasti taip: ilgieji (= pailgėję) *a* ir *e* ne dvigarsiuose gali būti tik tvirtagalieji; tvirtapradžiai jie yra tik tvirtapradžiuose *dvigarsiuose* (o *tvirtagaliose* dvigarsiuose *a* ir *e* nėra ilgi, taigi nepatenka į šį apibrėžimą).

1928 metų V. Kamantausko vadovėlyje to tiesiai pasakyta nėra; ten paminėta, kad ilgieji balsiai yra *é, y, o, ū, q, ę, į, ū*, o balsiai *a* ir *e* „gali būti ir ilgi, ir trumpi“, bet dar nėra išvardijimo, kurie balsiai gali ar negali turėti kurią priegaidę (Kamantauskas 1928, 6). Linksniavimo lentelėse būdvardžių formos pateikiamos *gerámjam, aukštámjam* (Kamantauskas 1928, 35).

Griežtesnį ir panašų į Būgos pateiktąjį formulavimą randame 1931 metų P. Būtėno *Lietuvių kalbos akcentologijos* vadovėlyje. Ten pasakyta, kad tvirtapradę priegaidę gali turėti „vienbalsiai“ *é, ý, ó, ū, q, ę, į, ū* (Būtėnas 1931, 39), o „balsiai *a* ir *e*, kai jie ilgi, gali turėti dvejopą priegaidę: tvirtagailę, t. y. *ã, ě* atdarame skiemenyje (ne dvibalsyje), ir tvirtapradę, t. y. *á, é* uždaramame skiemenyje (dvibalsyje); pav.: *gãlas, kamãnės (...); kãlti, mãlka (...)* (Būtėnas 1931, 51). Panašiai kaip ir Būgos formulavime, taip ir čia žodžius „kai jie ilgi“ reikia suprasti, kad *tvirtagaliamo* dvigarsyje *a* ir *e* nėra ilgi. Galiausiai Būtėnas pats ima labai nuosekliai laikytis šios iš apytikslų ir apibendrintų

formulavimų nejučia atsiradusios taisyklės: jeigu *a* ne dvibalsyje gali būti tik tvirtagalys, tai kaip gali egzistuoti galūnė *-ąjam*? Taigi Būtėnas linksniuočių lentelėse visur nuosekliai rašo *labąjam, baltąjam, didžiąjam, brangiąjam, garsiąjam, amžinąjam, aukštesniąjam, įžūliąjam* (Būtėnas 1931, 143–146).³

1936 metų Prano Skardžiaus veikale *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas* šių teiginių formulavimas yra aptakus (cituojama pagal Skardžius 1999, 359): „Kylančiąją, arba tvirtapradę, priegaidę visados turi ilgieji balsiai: *mótina, rašyti* (...) Prigimtiniai trumpieji balsiai *a* ir *e*, gaudami šią priegaidę [t. y. tik dvigarsiuose – M. S.] pailgėja, pav.: *kálti, málti* (...) Tęstinę, arba tvirtagalę, priegaidę turi ilgieji balsiai ir dvibalsiai (...) Šią priegaidę *gali turėti* ir po kirčiu pailgėję trumpieji balsiai *a* ir *e*, pav.: *kāsa, sāko*...“ (išskirta cituojant). Posakis „gali turėti“ leidžia suprasti, kad galbūt jie neprivalo turėti vien tik šią priegaidę. Lentelėse pateikiama *baltąjam, sunkiájam* (Skardžius 1999, 372). Panašiai aptakiai Skardžius rašė ir 1968 metais: „Bet balsiai *a, e*, po kirčiu pailgėję, atdaruose skiemenyse [t. y. ne dvigarsiuose – M. S.] *gali gauti* tvirtagalę, o uždaruose [t. y. dvigarsiuose⁴ – M. S.] – tvirtapradę priegaidę, pvz.: *nāmas, rātas, pātalas* (...); *dáiktas, káulas* (...)“ (Skardžius 1968, 17; 1999, 482, išskirta cituojant). Iš esmės tą pačią formuluotę, tik be žodžio „gali“, randame 1948 m. išleistame *Lietuvių kalbos rašybos žodyne* (LKRŽ, 43).

Ši nejučia atsiradusi taisyklė tapo griežta A. Laigonaitės 1959 metų knygoje *Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. Ją verta pacituoti išsamiau:

Tvirtapradę priegaidė esti: 1. kai skiemenį sudaro ilgieji balsiai (*é, y, o, ū, q, ę, į, ū*): *bégti, déti, ésti, grébt* (...); 2. kai skiemenį sudaro dvibalsiai (...); 3. kai skiemenį sudaro mišrieji dvigarsiai (...)

Tvirtagalė priegaidė esti: 1. kai skiemenį sudaro po kirčiu pailgėję balsiai *a, e*: *bādas, nāmas, sāko, žālias*...; *gēras, lēdas* (...) 2. kai skiemenį sudaro ilgieji balsiai (...);

³ Panašumas į kitados paliudytą Antano Baranausko žymėjimą, tokį kaip *paczām* („pačiam“) turbūt nėra visiškai atsitiktinis: B. Stundžios žodžiais tariant, Baranausko „naudininko kirčiavimas grindžiamas ne klausa, o išprotavimu“ (Stundžia 1989, 483); tą patį turbūt galima pasakyti ir apie Būtėną. Galima spėti, kad Baranauskas tikriausiai rėmėsi išprotavimu „pačiām, nes iš pačiāmui“, o Būtėnas „gerąjam, nes á ne dvigarsyje neegzistuoja“.

⁴ Šie terminai „ataras skiemuo“ ir „uždaras skiemuo“, kai iš tiesų turima galvoje „ne dvigarsyje“ ir „dvigarsyje“, nors ir paplitę senesnėje literatūroje, yra labai klaidinantys, nes, pavyzdžiui, formose *kėptas, rāktas* ir pan. skiemuo yra uždaras, bet dvigarsio ir tvirtapradės priegaidės ten nėra.

3. kai skiemenį sudaro dvibalsiai (...); 4. kai skiemenį sudaro mišrieji dvigarsiai (...)
(Laigonaitė 1959, 12)

Kaip matome, toks formulavimas jau visiškai griežtai sako, kad tvirtapradžiai *a* ir *e* neegzistuoja; bet, žinoma, tame pačiame veikale linksniuočių lentelėse rašoma *šaltąjam, sausąjam, lygiąjam, pailgąjam* be kokio nors atskiro paaiškinimo (Laigonaitė 1959, 63).

Griežtoji Laigonaitės taisyklė pateko ir į vidurinių bei aukštųjų mokyklų vadovėlius, iš kurių mokėsi ištisos kartos mokinių ir studentų (ir turbūt ištisos kartos mokytojų ruošėsi pamokoms); ją galima rasti ir *Mokomajame lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodyne* (Kniūkšta, Lyberis 1983, 73), ir įvairiose šiuolaikinėse mokymo priemonėse, kurias nesunku rasti internete per *Google* paiešką. Įvardžiutinis naudininkas, žinoma, ten pateikiamas *baltąjam* (Kniūkšta, Lyberis 1983, 96); neturime žinių, ar kada nors koks nors atidus mokinys tą neatitikimą pastebėjo. Tiesa, šio griežtojo formulavimo, kas gali ar negali turėti kokią priegaidę, nebematyti Laigonaitės vadovėlio *Lietuvių kalbos akcentologija* 2002 metų leidime (Laigonaitė 2002, 20–21).

Nuo šio klausimo, ar gali apskritai egzistuoti tvirtapradžiai *á* ir *é* (pavyzdžiui, minėtoje įvardžiutinio naudininko galūnėje, garsažodžiuose, skolininiuose, pagal analogiją susidariusiose formose, t. y. tais atvejais, kurie visada sudaro fonetinių dėsnių išimtis), skiriasi klausimas, ar tie pailgėjusieji *a* ir *e* tikrai visada sudaro *akustinį* tvirtagalės priegaidės išpūdį? Šį klausimą tyrė Birutė Simanavičienė ir instrumentiniais metodais patvirtino, kad bent veliuoniečių šnektose šių balsių priegaidė skamba kaip tvirtapradė, jei prieš ar po to balsio yra duslusis priebalsis, pavyzdžiui, *bādas*, bet *šápas* (Simanavičienė 1993, 51). Vis dėlto tai yra kiek kitas dalykas: neturime liudijimų, kad dėl tvirtapradžiškai skambančios priegaidės kuris nors iš tokių žodžių būtų pakeitęs savo kirčiuotę; kitaip tariant, de Saussure'o dėsnio atžvilgiu tas *á* ir toliau elgiasi kaip *ā* (ar kitados jo vietoje buvęs *à*). Dėl to tas veliuoniečių *á* tokiuose žodžiuose kaip *šápas* (ir t. t.) tikriausiai laikytinas tik fonetiniu bendrinės kalbos *ā* variantu.

Minėtą palaipsniui susiformavusią teorinę taisyklę, kad tvirtapradžiai *á* ir *é* ne dvigarsiuose neegzistuoja, verta palyginti su žodynų praktika. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ), kurio pirmasis leidimas pasirodė 1954 m., žodžių su šiais balsiais nėra (yra tik tokie atvejai kaip *péralkti* ar *žémuogė*, kurie bus aptarti vėliau), o didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ)⁵ galima rasti

⁵ Visais atvejais šiame straipsnyje turimas galvoje internete veikiantis LKŽ (lkz.lt).

nemažai tvirtapradžių *á* ir *é*. Tuos LKŽ minimus atvejus verta apžvelgti, o tada palyginti su tuo, kas randama Kuršaičio žodynuose.

Pirmiausia tai yra tvirtapradžių dvigarsių tarminiai variantai, kurie pateko į LKŽ. Jie iš tiesų nelabai svarbūs šiam tyrimui, nes juos transponavus į bendrinę kalbą, jų *á*, *é* vietoje atsirastų dvigarsiai. Vis dėlto verta juos paminėti (skaitmuo LKŽ pavyzdžiuose reiškia homonimo numerį): *dá*¹ („dár“), *dági* („dárgi“), *já*¹ (< *jéi*), *jáb* (< *jéib*), *jáben* (< *jéiben*), *jág* (< *jéig*), *jágu* (< *jéigu*), *jágunt* (< *jéi-*), *játit*¹ (< *jéi tik*), *játit*² (< *jéi tik*), *jéb* (< *jéib*), *jében* (< *jéi-*), *miná*⁵ (< *mináu*), *má*² („mán“) ir *kalédátis* (< *-áitis*). Dar yra žodis *stráipsnis*, paimtas iš Kuršaičio (vok.-liet. žodyne s. v. Stufe), kuris galbūt irgi yra tarminis variantas iš *stráipsnis* (šis žodis dar bus aptartas vėliau).

Dar LKŽ yra pora žodžių su „dvibalsiu“ *-áv-*: *sávžinė* ir *sávžintis*. Panašių atvejų yra ir Kuršaičio žodynuose; tai bus paminėta vėliau.

Kita žodžių klasė su tvirtapradžiais *á* ir *é*, įtraukta į LKŽ, yra ekspresyvios ar momentinės reikšmės ištiktukai ir atitinkami onomatopėjiniai veiksmazodžiai. LKŽ jų pateikiama daugiau nei 100: *bábt*, *bákš*, *blábt*, *brákšterėjimas*, *brákšterėti*, *brýzge brázge*, *cákt*, *cápt*, *cvákt*, *čákš*, *dadadáku*, *drábt*, *dvákt*, *iš-tékšterėti*, *įžlágterėti*, *kiák*, *kudékšt*, *kuvékšt*, *lapatákšt*, *lápt*, *lápterėti*, *lyklákt*, *matalákš*, *mýk mák*, *mýkt mákt*, *pákštėti*, *papákšt*, *papirdákš*, *paplékš*, *paplékšt*, *paplépt*, *pápt*, *pašmákšt*, *patékštelėti*, *piléks*, *plékšt*, *plépt*, *pykšt pákšt*, *rápc*, *rarápt*, *rerépt*, *smégt*, *smégtelėti*, *spákt*³, *spákt*⁴, *splást*, *stábt*, *strákt*, *šápt*, *šlékš*, *šliúks tákš*, *šmákš*, *šmákšt*, *šmákštelėti*, *šmákt*, *šmýkš tákš*, *ta ta tákt*, *ta ta tápt*, *tákš*, *tákščioti*, *tákšt*, *tákšt patákšt*, *tákšt plékšt*, *tákštelėti*, *tákšterėti*, *tápš*, *tatákšt*, *tatvákst*, *tékšt patékšt*, *tékštelėti*, *tékšterėti*, *trákš*, *trákšt*, *trákšt brákšt*, *trákštelėti*, *trékš*, *trékšt*, *tváks*, *tvákst*, *týkš tákš*, *týkšt tákšt*, *užpákštėti*, *vadalákšt*, *vákš*, *vápt*, *vatákst*, *vatákšt*, *vatalákš*, *vatalákšt*, *vékšt*, *vépt*, *véptelėti*, *zábt*, *zákt*, *žábt*, *žágt*, *žást*, *žébt*, *žégt*, *žilékšt*, *žiutékšt*, *žlágt*, *žlágterėti*, *žlébt*, *žlégt*, *žlégtelėti*, *žnékt*, *žvágt*. Čia priklauso ir *interjectiones*: *né*⁴ („nà“, žemaičių), *ūá* („vaje“ ar pan., nusistebėjimui) ir *vé*⁴ (pasibjaurėjimui).

Dar LKŽ pateikiama dvišaknių žodžių, kuriuose tarsi suyra tvirtapradis dvigarsis: *géruogė*, *išnárakis*, *karvélėdis*, *kėruostis*, *kumėluogė*, *matáruodegis*, *pabálakis*, *sénauklė*, *sénežė*, *sénežeris*, *sénobelė*, *sénupė*, *sénupis*, *sénurvis*, *šapáluostis*, *torėlakis*, *vandėnakė*, *vandėnaugliai*, *vandėneglė*, *žėmobuolis*, *žėnuogė* (sic; bet *žėmuogė*, nors ir su šalutiniu variantu *žėnuogė*). Tris tokios rūšies žodžius pateikia ir DLKŽ: *žėnuogė* (sic), *sénežeris* ir *sénupis* (pastarasis žodis buvo pirmajame DLKŽ leidime, bet iš septintojo kažin kodėl pradingo).

Tos rūšies žodžiai, kuriuose antrasis dėmuo prasidėtų priebalsiu, pavyzdžiui, *žėmsiurbė*, nekeltų jokio klausimo, bet *žėmobuolis* („bulvė“)⁶ greta *žėmuogė* klausimų gali ir kelti. Kyla įtarimas, kad tais laikais, kai priegaidės buvo tikrai girdimos (o ne išprotaujamos), tokių žodžių priegaidė iš tiesų galėjusi varijuoti. Jei ji tikrai būtų buvusi stabili, vargu ar būtų tokie variantai kaip *žėmuogė* (ir *žėmuogė*) LKŽ, *žėmuogė* DLKŽ ir *žėmuogė* Kuršaičio žodynuose.⁷

Dar LKŽ pateikia priešdėlio *pér-* vedinių, kuriuose šaknis prasideda balsiu (*péradyti*, *pėraiškinti*, *pėrakėti* ir t. t., iš viso apie 100) ir keturis atitinkamus priešdėlio *sán-* vedinius: *sánėdybos*, *sáneiga*, *sánežis*, *sánūkėsas*. DLKŽ irgi pateikia tokių žodžių, bet tik su *pér-* (*pėraiškinti*, *pėrakėti* ir t. t., iš viso apie 30).

Tikriausiai reikia laikyti, kad abiejose pastarosiose žodžių grupėse dėl atvirosios morfologinės sandūros išlieka tikri tvirtapradžiai dvigarsiai (nors minėti variantai *žėmuogė* / *žėmuogė* gali kelti įvairių minčių).

Dar yra į LKŽ įtrauktas iš Kuršaičio žodyną paimtas žodis *znástai* (slavizmas „žąsies taukai“, liet.-vok. žodyne antraštinis žodis, duotas laužtiniuose skliaustuose, kurie reiškia, kad šio žodžio nebuvo Kuršaičio gimtojoje tarmėje ir dėl to jis negalėjęs garantuoti jo tikslumo).⁸ Taip pat LKŽ yra ir pora korektūros klaidų.⁹

⁶ Plg. vokiečių (austrių) *Erdapfel*, prancūzų *pomme de terre* ir pagal prancūzų pavyzdį sudarytą naujosios graikų (*Katharevousa*) kalbos žodį γεώμηλον.

⁷ T. y. *žėmūgė* (vok.-liet. s.v. Erdbeere) ir *žėmūgė* [sic, spaudos klaida] (liet.-vok. žodyno antraštinis žodis).

⁸ Pirma mintis būtų atmesti visus liudijimus, kurie Kuršaičio užrašyti laužtiniuose skliaustuose (nes jis jų nežinojęs savo gimtojoje tarmėje, taigi jų priegaidės esą nepatikimos); vis dėlto tai nėra taip paprasta: pirma, tokie laužtiniai skliaustai nuosekliai vartojami tik liet.-vok. žodyne (1883); vok.-liet. žodyne (1870–1874) jie nevartojami iš viso; vadinasi, jei žodis pakliuvo tik į vok.-liet. žodyną, jo statusas laužtinių skliaustų atžvilgiu mums lieka nežinomas. Antra, su tais skliaustais yra ir nenuoseklumų, pvz. liet.-vok. žodyne žodis *áptas* yra skliaustuose, o *áptienė* (kurios kirčio vieta patvirtina *ápto* priegaidę) skliaustų neturi; būna ir spaudos klaidų; vadinasi, tokių žodžių tikslaus statuso irgi nežinome; trečia, net ir laužtiniuose skliaustuose esančio žodžio priegaidės paliudijimas gali turėti vertės. Dėl to šie žodžiai palikti tarp analizuojamų duomenų, bet nurodant, kuris iš jų buvo laužtiniuose skliaustuose.

⁹ Tai yra iš Kuršaičio paimtas žodis *smėra* („tepalas“), bet iš tikrųjų Kuršaičio liet.-vok. žodyne rašoma *fmėra* (antraštinis žodis) su kirčiuotu *ė*, ne *e*. Taip pat LKŽ šiuo

Iš viso to matyti, kad net ir šiuolaikinis LKŽ pripažįsta daugiau kaip dviejų šimtų žodžių su tvirtapradžiais *á*, *é* ne dvigarsiuose egzistavimą.¹⁰

Kuršaičio žodynuose žodžių su tvirtapradžiais *á* ir *é* randame daug įvairesnių.

Įvardžiutinių formų galūnė *-ájam* Kuršaičio tekstuose turi pavidalą *-ámiam* (pvz. *núbažnámiam*, liet.-vok. s. v. Abscheu, etc.); tokia rašyba tikriausiai reiškia tarimą *-ámjam* (kaip minėtose Jablonskio gramatikose), taigi čia yra tikras tvirtapradis dvigarsis. Todėl šios galūnės nebeminėsime.

Taip pat, žinoma, Kuršaičio žodynuose yra **tarminių formų su *á*, *é*, ki-lusiais iš *-ái-*, *-éi-*, *-áu-*, *-iáu-***. Nors paprastai Kuršaitis tokias formas užrašo su mažesne raide antrajam, išnykti linkusiam dvibalsio komponentui, bet kartais paminimos ir tarminės formos be *i* (ypač kaip kryžminės nuorodos liet.-vok. žodyne): *apréβkiu* („eine abweichende Aussprache für *apréβkiu*“), *áβkus* („nachlässige Aussprache für *áβkus*“), *átwaras* (= *átwaras*), *gegužátės* (ir dar kartą s. v. *gėgužės*), *geležátė*, *Girátíβkiai*, *kurtátė*, *mádau* (= *má_udau*), *neklázada*, [*n*]iáka (ir *niá,ka* „botago atmaina“), *owatė* (= *awátė*), *pléβkanos* (andere Schreibung für *pléβkanos*), *réβkiu* (für *réiβkiu*), *ražau* (sic; turėjo būti *rážau*; = *rá,žau*). Kitose liet.-vok. žodyno vietose dar yra: *awátė*, *awátė* (s. v. *awis*); *atfíkrá_uftau* verschiedentlich wie *atfíkráftau* gesprochen (s.v. *krafűs* (sic)); *kupetátė* (s. v. *kùpeta*); *Kurβá_utis* bei Memel, weiter südlich *Kurβátis* (s. v. *Kurβá_utis*); *Petrikác_užiai* (s. v. *Petrikaĩ*). Vok.-liet. žodyne tokių formų yra mažiau: *Kurβác_užio* (s. v. Ausgabe 2×), *neklázadaq* (s. v. *bessern*), *neklázada* (s. v. *Trotzkopf*), *Kropátienė*, *Kurβátienė* (s. v. *Frau*), *waikátis* (s. v. *Knábchen*), *βokėjátė* (s. v. *Tänzerin*), *tétátis* (s. v. *Vater*). Galbūt čia priklauso ir minėta forma *strápfnis* (vok.-liet. s. v. *Stufe*), nors yra Kuršaičio paminėti variantai *straĩpfnis* ir *strėpfnis* (liet.-vok. antraštiniai žodžiai, *strėpfnis* laužtiniuose skliaustuose), bet niekur jo žodynuose nėra formos **frá_upfnis*.

Taip pat Kuršaičio žodynuose yra formų, kur tvirtapradžių *á*, *é* regimybė kyla iš to, kad **nerašomos etimologinės nosinės**, pavyzdžiui, *palaikefes* „palaikiąsias“ (vok.-liet. s. v. *ausmärzen*), *βwentáje* „šventája“ (vok.-liet. s. v. *begeistern*), *táfiás* „táfiás“ (vok.-liet. s. v. *etwaig*) etc., etc. Nežinia, kodėl Kuršaitis kai kada nerašė nosinių, nors puikiai žinojo apie istorinę nazalizaciją

metu pateikia žodį *trauklá*, kuris yra akivaizdi korektūros klaida iš *trauklà* (tai, be abejo, ateityje bus ištaisyta).

¹⁰ Palyginimui, *nosinių* tvirtapradžių *á* ir *é* visame LKŽ yra ne ką daugiau: apie 560 *á* atvejų (iš kurių apie 360 yra priešdėlio *sá-* vediniai) ir apie 90 *é* atvejų.

ir jos atitikmenis tarmėse.¹¹ Žinoma, visi šie žodžiai nėra tikri tvirtapradžių *á, é* paliudijimai ir nedaug skiriasi nuo korektūros klaidų, kurių, kaip ir visur, Kuršaičio žodynuose irgi yra.

Dabar pereiname prie daug įdomesnių Kuršaičio žodynuose esančių atvejų, kurių negalima paprastai paaiškinti kilme iš tvirtapradžių dvigarsių ar istorinės balsio nazalizacijos (t. y. nerašomų nosinių ženklų). Kai kurie iš šių buvo pastebėti jau anksčiau. Atvejus *páflas, mániė, táwiė, fáwiė, kélinės* jau buvo pastebėjęs Bonifacas Stundžia naujame Kuršaičio *Lietuvių kalbos gramatikos* leidime (Stundžia 2013, 18).¹² Dabar pateiksime pilnus tvirtapradžių *á, é* atvejų sąrašus, gautus skaitmeninės paieškos būdu po visus Kuršaičio žodynus.

Kuršaičio žodynuose yra žodžių su „**dvibalsiu**“ *-áv-*: įvardžių formos *sáu, táu* visada rašomos *fáw, táw* (plg. *Gram.* § 68). Yra ir nesutrumpintas variantas *fáwiė* (liet.-vok. s. v. *faw*) ir atitinkamas *mániė* (sic;¹³ liet.-vok. s. v. *mán*). Šie atvejai analogiški minėtiems *sávžinė* ir *sávžintis*, kurių tvirtapradę priegaidę pripažįsta ir LKŽ (beje, jie abu į LKŽ pateko iš kito Kuršaičio, Aleksandro, *Lietuviškai-vokiško žodyno*).

Taip pat, kaip ir LKŽ, Kuršaičio žodynuose yra **momentinės ar ekspre-syvios reikšmės ištiktukų, jaustukų ir atitinkamų onomatopėjinių veiksmažodžių** su tvirtapradžiais *á, é*. Štai visas jų sąrašas, gautas paieškos po skaitmeninį tekstą būdu:

á; á á („Interj. der Verwunderung, des Tadels od. des Spottes“; liet.-vok. antraštinis žodis); LKŽ s. v. *à²* pripažįsta ir Kuršaičio variantą *á*.

blázga (vok.-liet. s. v. *beben*); *blázgina* (vok.-liet. s. v. *spielen* [2 skirsnyje]); *at-blázgu* (liet.-vok. s. v. *blázgu*); *blázgau* (liet.-vok. antraštinis ž.

¹¹ Kuršaičio žinios apie tai matyti, pavyzdžiui, iš žodžio *záflas* (liet.-vok. antr. ž.) aprašymo (nors ir sugadinto spaustuvės klaidos): „Die Schreibung *záflas* [čia spaustuvės klaida: turėjo būti *zuflas*] bei Szyrwid weist aber auf die Wurzel *žans* hin“. Vis dėlto Kuršaitis nerašė **žáflas*. Dar plg. Kuršaičio pastabas *Gramatikos* § 113, 149, 155, 156.

¹² Kai šis straipsnis jau buvo atiduotas spaudai, pasitaikė proga pamatyti spaudai rengiamo Nijolės Čepienės *XVI–XXI a. lietuvių kalbos germanizmų ir jų darinių žodyno* (Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2019) maketą. Iš jo matyti, kad N. Čepienė taip pat pastebėjo kai kuriuos šiami straipsnyje aptariamus faktus, pvz., *áptas, áptienė* (minėto rengiamo leidinio p. 7 ir 27).

¹³ Kuršaičio žodynuose rašyba *-iė-* (= dabartinė rašyba *-ie-*) vartojama visuose žodžiuose, kurie turi šį dvibalsį (ar „kintamos artikuliacijos balsį“); tai, kad *fáwiė* parašytas su *-iė*, ne *-iė*, tikriausiai yra spaudos klaida.

ir 1× straipsnelio tekste, t. p. s. v. blázginu, dázgau); **blázgėdinu** (liet.-vok. s. v. blázgu); **blázgėjimas** (liet.-vok. s. v. blázgu); **blázgėti** (liet.-vok. s. v. blázgu); **blázgydinu** (liet.-vok. s. v. blázgau); **blázgymas** (liet.-vok. s. v. blázgau); **blázgindinu** (liet.-vok. s. v. blázginu); **blázginimas** (liet.-vok. s. v. blázginu); **blázgintojis** (liet.-vok. s. v. blázginu); **blázginu** (liet.-vok. antraštiniš ž.); **blázgyti** (liet.-vok. s. v. blázgau); **blázgytojis** (liet.-vok. s. v. blázgau); **blázgu** (liet.-vok. antraštiniš ž.); **įblázgu** (liet.-vok. s. v. blázgu); **išblázgau** (liet.-vok. s. v. blázgau); **išblázginu** (liet.-vok. s. v. blázginu); **pablázgau** (liet.-vok. s. v. blázgau); **pablázgėti** (liet.-vok. s. v. blázgu); **pablázgydinu** (liet.-vok. s. v. blázgau); **parblázgau** (liet.-vok. s. v. blázgau). Variantų blázg- Kuršaičio žodynuose nėra. LKŽ kaip atskirus žodžius pateikia formas blázg- (be nuorodų į Kuršaitį) ir blázg- (su nuorodomis į Kuršaitį). Kyla įtarimas, kad LKŽ nosinė gali būti įrašyta *a posteriori* Kuršaičio akūtui pateisinti, o LKŽ pateikiamos *blazg-* ir *blązg-* formos galėjo būti tie patys žodžiai.

brákšt (vok.-liet. s. v. Krach; liet.-vok. antraštiniš ž. ir straipsnelio tekste); **brákštėrijimas** (vok.-liet. s. v. Knacken, krachen; liet.-vok. s. v. brákštėriu); **brákštėrėjo** (vok.-liet. s. v. knacken; liet.-vok. s. v. brákštėriu); **brákštėrėti** (vok.-liet. s. v. knallen, krachen, prasseln); **brákštėčioju** (liet.-vok. antraštiniš ž.); **brákštėrdinu** (liet.-vok. s. v. brákštėriu); **brákštėriu** (liet.-vok. antraštiniš ž. ir straipsnelio tekste); **pabrákštėriu** (liet.-vok. s. v. brákštėriu). Kuršaičio žodynuose 1 kartą yra *brákštėrėti* su graviu (vok.-liet. s. v. knicken), bet **brákšt-* nėra niekur. LKŽ su nuoroda į Kuršaitį pateikia *brákšt²*, bet *brákštėrėti²*; visos kitos formos LKŽ yra tik *brákšt-*.

dázgo (vok.-liet. s. v. beben); **dázgau** (2× liet.-vok. antraštiniš ž., t. p. s. v. dázginu); **dázgydinu** (liet.-vok. s. v. dázgau); **dázgymas** (liet.-vok. s. v. dázgau); **dázginimas** (liet.-vok. s. v. dázginu); **dázgintojis** (liet.-vok. s. v. dázginu); **dázginu** (liet.-vok. antraštiniš ž.); **dázgyti** (2× liet.-vok. s. v. dázgau); **dázgytojis** (liet.-vok. s. v. dázgau). LKŽ visas šios šaknies formas pateikia su nosine, *dązg-*. Čia taip pat kyla įtarimas, kad nosinė galėjo būti įrašyta *a posteriori*, Kuršaičio tvirtapradei priegaidei pateisinti.

kėpšt (liet.-vok. s. v. kėpšt, kaip jo variantas). LKŽ: *kėpšt*.

má („Interj. des Schmerzes“, liet.-vok. antraštiniš žodis laužtiniuose skliaustuose); LKŽ: *ma³* be kirčio ženkle, bet plg. *mà⁴* variantą *má*.

pliáškinds (vok.-liet. s. v. klatschen); **pliáškinimas** (vok.-liet. s. v. Klatschen); **pliáškinti** (vok.-liet. s. v. klatschen). LKŽ: *plėškinti* (ir *pliáuškinti*); jei šis Kuršaičio žodis tikrai yra tarminis variantas iš *pliáuškinti*,

tada jį reikėtų pašalinti iš šio sąrašo; bet su onomatopėjiniais žodžiais sunku būti tikram.

ftrákt (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ pripažįsta tvirtapradę priegaidę: *strákt*².

βmákβt (liet.-vok. antraštinis ž., t. p. s. v. βmá_ukβt, kaip jo tarminis variantas?). LKŽ pripažįsta tvirtapradę priegaidę: *šmákšt*².

tékβt (vok.-liet. s.v. patsch; liet.-vok. antraštinis ž., t. p. s. v. tékβteriu 2×); **tékβteriu** (liet.-vok. antraštinis ž.); **patékβt** (liet.-vok. antraštinis ž.). LKŽ: *tékšt*², bet pripažįsta ir Kuršaičio variantą *tékšt*.

trákβt (vok.-liet. s. v. Krach); **trákβterėjimas** (vok.-liet. s. v. Knall, krachen); **trákβterėjo** (vok.-liet. s. v. knacken 2×); **trákβterėti** (vok.-liet. s. v. knallen, krachen, prasseln). LKŽ pripažįsta tvirtapradę priegaidę: *trákšt*².

ziákcziojimas (vok.-liet. s. v. Schluchzen, Würgen, zerfallen); **ziákczioti** (vok.-liet. s. v. schluchzen); **zékcziuju** (liet.-vok. antraštinis ž.; jo straipsnyje paminėtas variantas *ziá_ukcziúti*); **ziákterėjimas** (vok.-liet. s. v. Schluchzen); **ziákterėti** (vok.-liet. s. v. schluchzen). Ar šio žodžio šaknis yra tarminis variantas iš *žiaukt-* (*žiaugt-*), lieka abejonė. LKŽ pateikia *žegčióti*, *žegterėti* (ir variantus *žekt-*), *žiaugtelėti*, *žiauktelėti* ir kt.

Kaip matome, kai kuriuos šių Kuršaičio tvirtapradžių *á* ir *é* atvejų (arba jiems analogiškus, t. y. onomatopėjinius) pripažįsta ir LKŽ, nors ir ne visus. Dabar pateiksime žodžių klases su tvirtapradžiais *á* ir *é*, kurių LKŽ nėra ir tarsi negalėtų būti iš viso pagal minėtus kirčiavimo vadovėlius.

Įdomiausia grupė yra **įvairios kilmės skoliniai**. Tarp jų yra ir graikų, lotynų ar romanų kilmės žodžių, kuriuos dabar vadintume tarptautiniais, ir geografinių pavadinimų. Štai visas sąrašas, gautas skaitmeninės paieškos būdu (grupuota pagal kilmės šaltinį ir formantų panašumą):

áptas („abatas, vienuolyno vyresnysis“; vok.-liet. s. v. Abt; liet.-vok.: antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ šio žodžio neturi (yra tik kitos kilmės homonimas *áptas*); **áptiėnė** („abatė, vienuolyno vyresnioji“; vok.-liet. s. v. Äbtissin; liet.-vok. antraštinis žodis be laužtinių skliaustų). Kirčio vieta patvirtina žodžio *áptas* priegaidę (jei būtų **áptas*, lauktume kirčio **áptiėnė*). LKŽ šio žodžio neturi.

áloė („alavijas“; vok.-liet. s. v. Aloe). LKŽ šio žodžio neturi.

bázalts (vok.-liet. s. v. Basalt). LKŽ s. v. *bazáltas* kitų kirčiavimo variantų nemini.

ėkwátors (vok.-liet. s. v. Äquator).

ftácija (vok.-liet. s. v. Station; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose).

geográfąs (vok.-liet. s. v. Geograph); **geográfįbkas** (vok.-liet. s. v. Breite, geographisch); **geográfįbkos** (vok.-liet. s. v. geographisch). Variantų su *-grāf- Kuršaičio žodynuose nėra.

tėlegrąfas (vok.-liet. s. v. Telegraph); **tėlegrąfįbkas** (vok.-liet. s. v. telegraphisch). Variantų su *-grāf- nėra, plg. minėtus *geográf-* atvejus.

matimátikė (vok.-liet. s. v. Mathematik); **matimátikeris** (vok.-liet. s. v. Mathematiker); **matimátįbkai** (vok.-liet. s. v. mathematisch); **matimátįbkas** (vok.-liet. s. v. mathematisch); variantų su *-māt- nėra. Beje, žodžiai *gramàtikė, gramàtikįbkas, gramàtikįbkai* (vok.-liet. s. v. Grammatik, grammatisch) žymimi kairiniu ženklų; tikriausiai taip yra dėl vokiečių kalbos įtakos, kur žodis *Grammatik* tariamas su trumpu kirčiuotu a.

gimnázija (vok.-liet. s. v. Gymnasium); **gimnázijos** (vok.-liet. s. v. Gymnasiast; bet *gimnazijąftas* ibid.); tvirtagalių variantų nėra.

inventáriją (vok.-liet. s. v. Inventarium).

kumfárjý (vok.-liet. s. v. Commissarius); **kamifárjý** (liet.-vok. antraštinis ž.), bet ir variantas *kumfárjý* su tvirtapradžiu dvigarsiu (liet.-vok. s. v. kamifárjý); **justýtkskumfárjý** (sic, su dviem kirčiais; vok.-liet. s. v. Justizcommissarius). LKŽ šių žodžių neteikia.

referendáriją (vok.-liet. s. v. Referendarius). LKŽ šio žodžio neteikia.

fimináriją („seminarijý“; vok.-liet. s. v. Schullehrerseminar).

adrijátįbkofios júrės (vok.-liet. s. v. Meer).

Ázijos (vok.-liet. s. v. fortpflanzen).

Galátiją (vok.-liet. s. v. Galata).

Ytáljý („Italijý“; vok.-liet. s. v. Welschland; liet.-vok. antraštinis ž.); **Ytáljýoje** (vok.-liet. s. v. Art); **ytáljýbkai** (vok.-liet. s. v. welsch); **ytáljýbkas** (vok.-liet. s. v. welsch). Yra ir variantas *Ytóljý* (liet.-vok. antr. ž.). Tvirtagalių variantų nėra.

Szpánijýoje („Ispanijýoje“; vok.-liet. s. v. finden).

kábjar (liet.-vok. antraštinis ž.; paminėta, kad vartotas Donelaičio, bet pateiktas be laužtinių skliaustų, taigi ir Kuršaičio laikais turėjo būti gyvosios kalbos žodis). LKŽ: *kábjar*. Iš Donelaičio hegzometro (*Vasaros darbai* 491) atrodo, kad šis žodis buvo tariamas 3 skiemenimis.

madália („medalis“, vok.-liet. s. v. Schaumünze); rašýba *-ia* nereiškia dviejų skiemenų *-ija, nes tokiais atvejais Kuršaitis paprastai nepraleidžia rai-

dės -j-; turint galvoje variantą *madáljè* (vok.-liet. s. v. Medaille) galima būtų spėti, kad rašyba *-lia* čia galėtų reikšti tarimą *-lja*; tada šiame žodyje būtų tvirtapradis dvigarsis ir jį reikėtų pašalinti iš šio sąrašo. LKŽ tokios formos nežino.

ámonas (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose; t. p. s. v. álmonas). Galbūt priklauso prie tų atvejų, kur tvirtapradis *á, é* kilęs iš dvigarsio. LKŽ turi tik formą *ámonas*.

átmonas („etmonas“, „der Hetmann, ein Kosackenführer“; liet.-vok. antraštinis ž.). LKŽ: *átmonas*².

jé („taip“, iš vok. *ja*, bet ten pat yra ir variantas *jè*; liet.-vok. antraštinis ž.). LKŽ s. v. *jè*¹ kitų kirčiavimo variantų nemini.

kaftányja (vok.-liet. s. v. Kastanie); **kaftánija** (vok.-liet. s. v. Rosskastanie; liet.-vok. antraštinis ž., t.p. s.v. kaštanas); **kaftánijū** (vok.-liet. s.v. Kastanienwald). LKŽ: *kastánija*.

liátfmonu (instr. sg.; kažin kokia arklio pakinktų dalis; vok.-liet. s. v. Zügel: „ein Pferd, welches beim Fahren nicht unter der Leine geht, sondern am Zaumzügel nebengeführt wird, arklỹs pō liátfmonu“). LKŽ šio žodžio nežino.

técmonas („Bažnyčios dešimtinė“, liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *tēcmonas*.

máferis („medžio gumbo mediena, Maserholz“; liet.-vok. antraštinis ž.; ten paminėtas ir variantas *mózeris*). LKŽ: *māseris*.

pélis (tam tikra pagalvė, germanizmas iš *Pfühl*; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ šio žodžio neteikia.

régenßirmas („skėtis“; vok.-liet. s. v. Regenschirm). LKŽ šio žodžio neteikia.

adwéryja (vok.-liet. s. v. Thürgerüst). LKŽ: *advėrija*.

álafas (vok.-liet. s. v. Klang, Melodie; liet.-vok. antraštinis ž.). LKŽ: *álasas*.

kozányczia (vok.-liet. s. v. Kanzel; liet.-vok. antraštinis ž., t. p. s. v. kozėlnyczia); **kozányczios** (vok.-liet. s. v. Kanzel). LKŽ: *kozanyčia* be kirčio ženklų.

obywátelis (polonizmas „gyventojas“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ šio žodžio neteikia.

páflas („pasiuntinys“, sl.; liet.-vok. antraštinis žodis, t. p. vok.-liet. s. v. s. v. Abgeordnete, Abgesandte, Amtsbote 2×, ankündigen 2×, Bote, Bots-

chafter, Briefbote, Deputirte, Eilbote, Emissär, express, Feldjäger, Friedensbote 2×, geheim, Gerichtshöfe, Gesandte, Götterbote, Herold, Hinterbringer, jedesmalig, kommen [skirsnyje I.1.b], Courier, Trauerbote, Unglücksbote); **pásflo** (vok.-liet. s. v. Botenlohn 2×); **pásflui** (vok.-liet. s. v. mündlich 2×); **pásflą** (vok.-liet. s. v. s. v. abschicken, absenden, Bote, express, fortschicken, mittels); **pásflai** (vok.-liet. s. v. häufig); **pásflū** (vok.-liet. s. v. s. v. allenthalben, Botenmeister 2×, entsenden, herumschicken); **pásflus** (vok.-liet. s. v. ausschicken, über [skirsnyje B.7]); pastarosios formos kirčio vieta patvirtina tvirtapradę priegaidę. Gerai pagalvojus, o koks dabartinės (po denazalizacijos XVII amžiuje) lietuvių kalbos požiūriu fonetinis skirtumas tarp *páslus* ir, pavyzdžiui, *žąslus*? Tikriausiai jokio.

pásfliènė („pasiuntinio žmona“;¹⁴ vok.-liet. s. v. Botenfrau). Kirčio vieta pagrindžia formos *páslas* tvirtapradę priegaidę (kaip ir *áptas – áptienė*). Kuršaičio žodynuose varianto **pāfl-* nėra niekur, o LKŽ, nepaisydamas šio gausaus paliudijimo, teikia tik *pāslas* ir *pāslienė* (kyla klausimas, kodėl tada ne **pasliènė*?).

pažiáras (polonizmas „pašvaistė“; liet.-vok. antraštinis ž.). LKŽ: *pažiaras* be kirčio ženkle. Plg. formą *pažiára* su variantu *pažióra* Kuršaičio *Gramatikos* § 305.

ftádolė („pastogė arkliams prie smuklės“, liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *stādolė*.

znáftai (slavizmas „žąsies taukai“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ pateikia *znástai*, t. y. pripažįsta tvirtapradį *á*. Gerai pagalvojus, o koks fonetinis skirtumas tarp *znástai* ir, pavyzdžiui, *spąstai*? (plg. minėtą atvejį *páslus* kaip *žąslus*).

Vis dėlto ne visi skoliniai Kuršaičio žodynuose turi tvirtapradį *á* ir *é*; yra ir priešingų pavyzdžių: *madrācas* (vok.-liet. s. v. Matratze), *gimnazijāftas* (vok.-liet. s. v. Gymnasiast), *ėlėktriβka* (vok.-liet. s. v. Batterie). Dėl to paliudyti tvirtapradžiai *á* ir *é* skoliniuose atrodo tik patikimesni, nes, regis, tvirtapradę priegaidę jiems priskirta ne mechaniškai.

Kita Kuršaičio žodžių klasė su tvirtapradžiais *á*, *é* ne dvigarsiuose yra **žodžiai, turintys variantus su dvigarsiais**. Praktiškai jie yra tik du: *kėlinės*

¹⁴ LKŽ mano, kad tai reiškia „pasiuntinė“, bet pats Kuršaitis patikslina: *pásliènė* yra „die Frau eines Boten“, o pati pasiuntinio pareigas einanti moteris („Botin“) vadinasi *pafiuntinė* arba *takūnkà*.

/ *kėlnės* ir *gėležį* / *gėlžį*. Žodis *elnias* Kuršaičio žodynuose turi tik variantą *ėlnis* (vok.-liet. s. v. Hirsch etc., liet.-vok. antr. ž.); formų su *elen-* Kuršaičio žodynuose nėra (o LKŽ formą *elenis* rašo be kirčio ženkle). Forma *velinas* minima du kartus, nurodant, kad tai yra archaizmas, žinomas iš Biblijos vertimų, o kasdienėje kalboje sakoma tik *vėlnias*. Vok.-liet. s. v. Teufel: „Die gew. Schreibung: *welinas* [sic, be kirčio ženkle] ist nicht in der Aussprache begründet.“ Liet.-vok. s. v. wēlinas: „*wēlinas*, -o, [sic, su tvirtagalės priegaidės ženklu] Subst. m., bibl. der Teufel; in gewöhnlicher Sprache: *wēlnias* contr. *wēls*.“

Štai visas šių žodžių formų sąrašas, gautas skaitmeninės paieškos būdu:

gėležį (vok.-liet. s. v. abhärten, anfressen, anziehen 2×, ausdehnen, ausgeben, ausrecken, brechen, dehnbar, dehnen, durchglühen, einätzen, fressen, graben, hart, Rost, schmelzen, zehren, ziehen); **gėležiai** (dat. sg.; vok.-liet. s. v. durchglühen); **gėležys** (vok.-liet. s. v. Eisenwaare, Eisenzeug). Formų su **gėlež-* Kuršaičio žodynuose nėra. LKŽ s. v. *geležis* mini tik kirčiuotę 3^b.

kėlinės (vok.-liet. s. v. Badehosen, Beinkleider, Hosen [ten minimas ir variantas *kėlnės*], leinen, Pluderhosen, Reithosen, Riss, Unterhosen; liet.-vok. antraštinis ž., t. p. s. v. kėlnės, trejì); **kėlines** (vok.-liet. s. v. s. v. anziehen, ausziehen, Beinkleider, durchsitzen, krämpeln; liet.-vok. s. v. aunù, ßikù); **kėlinėmis** (vok.-liet. s. v. Beinkleider); **kėliniū** (vok.-liet. s. v. Hosenband, Hosenlatz, Hosenschnalle, Hosentasche, nähen); **kėlinėtas** (vok.-liet. s. v. Beinkleider; variantas *kėlnėtas* s. v. Hosen); **kėlinėtas, kėliniotas** (liet.-vok. antraštinis ž.). Formų su *kėlin-* Kuršaičio žodynuose nėra. LKŽ s. v. *kėlinės* pripažįsta variantą *kėlinės*.

Kita Kuršaičio žodžių klasė su tvirtapradžiais *á, é* yra **trumpųjų a ir e paigėjimas**, kuris dažniausiai įvyksta priešdėliuose, prielinksniuose ir viensikiemeniuose įvardžiuose. Štai pilnas sąrašas (grupuota pagal kalbos dalis):

áb (vok.-liet. s. v. Bedenklichkeit, da [skirsnyje B.II.2], lecker, machen 2× [7 ir 8 skirsnyje], müssen [1 skirsnyje]).

kás (vok.-liet. s. v. Anklagepunct, Auslage, Jahreseinnahme).

tás (nom. sg. masc.; vok.-liet. s. v. Form, Hand [skirsnyje B.k], zuwider; liet.-vok. s. v. flanka; s. v. tás kaip jo variantas: „tàs und tás“). Kaip matome, šie atvejai tikrai nėra spaudos klaidos, nes variantų *tàs / tás* ir kt. galimybė minima ne tik žodyno tekste, bet ir Kuršaičio *Gramatikoje* (§ 866 ir § 872).

kád (vok.-liet. s. v. Empfangschein, entfahren).

pás (vok.-liet. s. v. hintragen).

né (vok.-liet. s. v. s. v. nein: „nè. auch: né“).

pákalba (vok.-liet. s. v. s. v. Afterrede).

páraßas (vok.-liet. s. v. Nachschrift).

páfaitis (vok.-liet. s. v. Dreschflegel; liet.-vok. antraštinis ž.).

práfrawa (liet.-vok. antraštinis ž.; t. p. s. v. plutis, praperßis).

práwéza (liet.-vok. s. v. prówéza, prówoża).

Čia tiks paminėti ir moteriškosios giminės įvardžių įnagininko formos *jé* („jà“), *βé* = *βè* („šià“), *tá* = *tà* (liet.-vok. antraštiniai ž.), nors galbūt tai yra ne trumpo balsio pailgėjimas, o ilgojo nesutrumpėjimas, t. y. Leskieno dėsnio neveikimas vienskiemeniame žodyje (tokiu atveju tai reikėtų priskirti prie etimologiškai buvusių, bet nerašomų nosinių atvejų). Taip pat, neradus geresnės vietos, čia galima paminėti *jé* („taip“, germanizmas iš *ja*; liet.-vok. antr. žodis); tame pačiame straipsnelyje minimas ir variantas *jè*.

Dar viena Kuršaičio žodžių klasė su tvirtapradžiu *á* (*é* nepasitaikė) yra sudurtiniai žodžiai (panašūs, bet ne tie patys kaip į LKŽ patekę *žémobuolis* ir pan.), kurie vis dėlto kelia šiek tiek abejonių. Tai yra **dūriniai su dėme- niu maž-**. Visas sąrašas: *mázkalbà* (sic, su dviem kirčio ženklais; liet.-vok. antraštinis ž.), *mázkalbis* (liet.-vok. antraštinis ž.); *mázkojis* (liet.-vok. antraštinis ž.), *mázþiltis* (liet.-vok. antraštinis ž.). Abejonių kyla dėl to, kad šių žodžių yra mažai, jie visi yra susitelkę vieno žodyno (liet.-vok.) vienoje vietoje, o taip pat yra keletas priešingų atvejų, tokių kaip *mázmožiei* (vok.-liet. s. v. Kleinigkeit, Kleinigkeitskrämer).¹⁵

Galiausiai Kuršaičio žodynuose yra grupė žodžių, kurie kelia abejonių, ar tai nėra spaudos klaidos (ar kokie nors senųjų raštų interpretavimo netikslumai). Štai tie žodžiai (grupuoti pagal atvejo panašumą, o nesant akivaizdžių panašumų, pagal abėcėlę):

áklai (toks augalas, *Dannesseln*; turbūt *Galeopsis*; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose; galbūt spaudos klaida, nes netoliese yra ir *ákliai*); *áklès* (liet.-vok. s. v. ákliai). LKŽ: *áklè* (su variantais *aklè* ir *àklè*).

áklátis (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose); vargu ar tai yra **aklátis*; galėtų būti neteisingai interpretuotas žodis *áklatis* arba *aklatis* („aklumas“; taip mano ir LKŽ). Plg. *alkátis* ir *pilnátis*.

¹⁵ Santykis tarp *mázkalbis* ir *mázmožiei* šiek tiek primena minėto Simanavičienės tyrimo rezultatus (*badas*, bet *šápas* veliuoniečių tarmėje, kur gretimasis duslus priebalsis paverčia balsio tvirtagalę priegaidę į tvirtapradę). Vis dėlto akivaizdžios koreliacijos tarp Kuršaičio *á, é* ir veliuoniečių *á, é* pozicijų nematyti.

alkátis (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose); tikriausiai tai yra neteisingai interpretuotas žodis *alkátis* (LKŽ išskiria net du: *alkátis*¹ fem. ir Kuršaičio *alkátis*² [be kirčio ženklų] masc.); plg. *aklátis* ir *pilnátis*.

pilnátis (vok.-liet. s. v. Vollmond su pastaba „nach Mielcke“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose); nežinia, ar tai interpretuotina kaip *pilnátis*, ar kaip *pilnátis*; LKŽ, be *pilnátis* (su variantais *pilnátis* ir kt., su nuoroda į Kuršaitį), dar žino žodį *pilnátis* (be nuorodos į Kuršaitį); plg. *aklátis*, *alkátis*.

dábar „dar“ (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ s. v. *dábar*² pripažįsta ir Kuršaičio variantą *dábar*. Sutrumpėjusios formos *dár* įtaka?

dáziju (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ s. v. dažyti esamojo laiko varianto **dažija* nemini.

ékβlis (tikriausiai pūgžlys, t. y. žuvis *Acerina cernua*; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *ekšlis* be kirčio ženklų. Plg. *jékβlis*.

jékβlis (tas pat, kas minėtas „ékβlis“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose; t. p. liet.-vok. s. v. ékβlis). LKŽ: *jėkšlis*.

éfme („esame“, vok.-liet. s. v. zu [skirsnyje 2.b]); forma *éfme* yra 1 kartą vok.-liet. s. v. Fluch; dar vieną kartą ji parašyta *éfme* s. v. durch [3.a skirsnyje]).

glébė („nach Mielcke *ein gelber Steinpilz*“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose); LKŽ: *glėbė* „kazlėkas“.

kwáfi (liet.-vok. antraštinis ž.; tai yra veiksmožodis, Kuršaičio pateikiamas tik junginyje *kwáfi gaĩgals* „der Enterich quakt“, be jokių kitų formų). LKŽ: *kvaseti*, *kvasi* be kirčio ženklų.

málė (žuvies rūšis; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *mālė* „Phoxinus phoxinus“.

rėts iβ rėto (vok.-liet. s. v. feierlich); atsižvelgiant į Kuršaičio *Gramatikos* § 176, 158 ir 217 pateiktą informaciją, kad formoje *rets* balsis *e* yra trumpas, tikriausiai tai yra spaudos klaida iš *rėts*. Analogija su *fėnas* : *fėns* čia mažiau tikėtina.

βáβlawos (sic; vok.-liet. s. v. Schutt; greta minimas variantas *fáβlawos*); iš esmės tai yra etimologinė nazalizacija, bet, turint galvoje asimiliaciją *sáš-* > *šáš-*, tikriausiai laikytina, kad priešdėlio *sá-* čia jau nebėra ir nosinės ženklas neberašytinas; taigi turime tvirtapradį *á*. Tiesa, kitoje vietoje šis žodis parašytas ir su nosine: *βáβlawos* (liet.-vok. antr. žodis); taip pat **βánoβos** (liet.-vok. antraštinis žodis laužtiniuose skliaustuose, su variantu *fánoβos*).

βerētē (liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose; t. p. s. v. Beretas). LKŽ: *šerētē*.

fēnas (vok.-liet. s. v. veralten; bet forma *fēnas* Kuršaičio žodynuose pavartota apie 60 kartų, taigi čia bus klaida, galbūt dėl sutrumpintos formos *fēns* įtakos).

tváfka („plepys“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *tvaskà* (2 kirčiuotė, taigi *tvāskos, tvāskai*).

wágis („vinis“, LKŽ: *vāgis*; vok.-liet. s. v. Knagge, bet pažymėta „bei Mielcke“; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *vāgis*¹.

wátra (varna arba kuosa; liet.-vok. antraštinis ž. laužtiniuose skliaustuose). LKŽ: *vatra* (be kirčio ženkle). Be šių, Kuršaičio žodynuose dar yra apie 30 *á* ir *é* atvejų, kurie laikytini spaudos klaidomis.¹⁶

Iš visų šių pavyzdžių nesunku pastebėti, kad Kuršaičio paliudytas tvirtapradis *á* ypač dažnas prieš tautosilabinius *s* (taip pat ir *š, z, ž*). Čia galima išvelgti, viena vertus, analogiją su paveldėtais žodžiais, kuriuose slypi tautosilabinės grupės *-qs-* (kur būtent dėl *s* kaimynystės kitados ir įvyko denazalizacija, sukūrusi balsį [á:] iš buvusio **-án-*), t. y. *páslus* kaip *žqslus, znástus* kaip *spqstus* ir pan.; kita vertus, čia įtakos turėjo tas lietuvių kalbos fonetikoje oficialiai nepripažintas faktas, kad tautosilabinės grupės, tokios kaip *-ās-* : *-às-* skamba panašiai į tokias poras kaip *-ár-* : *-ar̃-*; tarp jų kai kada netgi matyti kažin kas

¹⁶ Turint galvoje Kuršaičio žodyną apimtį, tai yra visai nedidelis skaičius. Spaudos klaidomis laikome šiuos atvejus (nors įsitikinimo laipsnis, ar tai tikrai klaidos, yra nevienodas, nuo abejonės iki visiško aiškumo): *atáklinu* (liet.-vok. s.v. áklinu); *pránašas* (liet.-vok. s.v. pranašá,ju, plg. s.v. pránašas); *átjėbkóti* (liet.-vok. s.v. jėbkau); *átzeriu* (liet.-vok. s.v. žeriu); *átlikti* (vok.-liet. s.v. nachholen); *ápsi-ėjimas* (vok.-liet. s.v. Handhabung); *koznáfis* (= *koznáfis*, liet.-vok. s.v. kóžnas); *iβgwérufi* (liet.-vok. s.v. gwérftu); *pašénēs* (vok.-liet. s.v. bei [8 skirsnyje]); *raudáwimas* (liet.-vok. s.v. raudúju), *βliaktáwimas* (liet.-vok. s.v. βliaktúju; bet *-áwimas* yra apie 1000 kartų); *stákenu* (= *stakenù* (tikriausiai), liet.-vok. antr.); *pácziq* (vok.-liet. s.v. anstatt); *ráfti* (vok.-liet. s.v. aufbringen); *lázdq* (vok.-liet. s.v. darreichen); *mēs* (vok.-liet. s.v. Fremde, Rath, sagen; bet *mēs* yra apie 200 kartų); *déβimt* (vok.-liet. s.v. zu [3 skirsnyje]); *káklo* (vok.-liet. s.v. zu [4 skirsnyje]); *wétuβis* (liet.-vok. antr.; plg. *wétuβa* s.v. wétuβas); *kálimo* (= *kalimo*; vok.-liet. s.v. Münzgerechtigkeit); *gáli* (= *gali*; vok.-liet. s.v. Aussicht); *táwè* (vok.-liet. s.v. zu [4 skirsnyje]); *ráwádas* (sic, liet.-vok. antr.; plg. „im Pl. rawāđai“); *βpáciērāwimas* (sic, liet.-vok. s.v. βpaciērúju); *nákti* (sic, = *nāktj*, liet.-vok. s.v. knarkiu); *mužikiβkas, f. -á* (liet.-vok. antr.); *wézá* (liet.-vok. s.v. weiža, kuris pats yra korektūros klaida iš *wežia*); *pātižēs keliás* (sic, = *patizēs kēlias*, liet.-vok. antr.); *éyngimas* (= *žengimas*, liet.-vok. s.v. peklà).

panašaus į „metatonijos“ santykius. Pavyzdžiui, balsių kiekybės santykis tarp Kuršaičio *tváska* („plepys“; LKŽ: *tvaskà, tvāskos, tvāską*) ir *tvàskis* („t. p.“; LKŽ; Kuršaičio žodynuose, deja, pastaroji forma nepaliudyta), primena santykį tarp *tárka* ir *tařkis* (pastarieji iš LKŽ; jų šaknis yra slavizmas, bet joje įvykusi grynai lietuviška metatonija). Dar plg. tokius LKŽ (ir DLKŽ) pripažįstamus faktus (nežiūrint jų kilmės) kaip *šėškas, šėške* („šeško patelė“), bet *šėškus*; kad ir kokia būtų balsio trumpumo priežastis pastarojoje formoje, pats santykis labai panašus į santykį *kūrpė : kuřpius, káilis : kailius, žiūrkė : žiūrkis, Sáulė : Saūlius* ir pan. Santykis tarp *drāsko* ir *dràskis*² („akiplėša“, LKŽ), *plėška* ir *plėškus*¹ („plepys“, LKŽ) panašus į santykį *válgo : valģis* ir t. t. Dėl to turbūt neturėtų stebinti, kad tautosilabinė grupė [-a:s-] kirčiuotame skiemenyje gali būti suvokiama kaip -ás-, o ne kaip -ās-, ypač kai tai paremia nosinės kilmės „tikrieji“ akūtai, tokie kaip *spąstai, kąsniai* ar *žąslai* (nors greta jų, žinoma, egzistuoja ir *rąstas*, ir Kuršaičio paliudytas *gimnazijāstas*).

Išvados. Iš šių faktų visumos tampa akivaizdu, kad tvirtapradžiai *á* ir *é* ne dvigarsiuose buvo nors ir nelabai dažnas, bet realus kalbos faktas Kuršaičio aprašytoje Mažosios Lietuvos lietuvių kalboje (kaip ir, *mutatis mutandis*, dabartinėje lietuvių kalboje). Jie susidarė iš 1) istorinės nazalizacijos (*žąslai, kąsnis* etc., kaip ir dabartinėje bendrinėje kalboje; iliustratyvus pavyzdys yra *šáslavos*); 2) tarminių tvirtapradžių dvibalsių variantų (-átis < -áitis etc.; dabartinei bendrinei kalbai tai beveik nebūdinga); 3) ekspresyvos ar momentinės reikšmės onomatopėjinių žodžių (*brákšt* etc.; sprendžiant iš tokių žodžių gausos LKŽ, tai nesvetima ir šiuolaikinei lietuvių kalbai, nors DLKŽ jų ir neduoda); 4) trumpųjų balsių pailgėjimo (arba nesutrumpėjimo dėl Leskieno dėsnio neveikimo) vienskiemeniuose žodžiuose, ypač įvardžiuose (*tàs, tás, šià, šiá* etc.), taip pat prielinksniuose ir priešdėliuose (kai kada tam galėjo turėti įtakos variantai su *ó*, plg. *práwėža* ir *prówėža*); dabartinei bendrinei kalbai tai nebūdinga; 5) skoliniuose (dabartinėje lietuvių kalboje tvirtapradžiai *á, é* čia nepripažįstami). Skoliniuose pirma mintis būtų įtarti kokią nors vokiečių kalbos įtaką, bet faktai to neparemia: tvirtapradę priegaidę Kuršaičio žodynuose gali turėti ir germanizmai, ir slavizmai, ir ypač „tarptautiniai žodžiai“ (t. y. graikų ir lotynų kilmės naujųjų laikų terminai), ir geografiniai pavadinimai; įvairios kilmės skoliniai gali turėti įvairias priegaides (pavyzdžiui, priešingai paplitusiai nuomonei, būna ir tvirtagalių germanizmų: *madrācas* < *Matratze* etc.), bet tos pačios šaknies žodžiai turi nuosekliai tą pačią priegaidę, kurią patvirtina ir išvestinių formų kirčio vieta (*áptas : áptienė* etc.).

Apibendrinus, nors daugelyje mūsų laikų akcentologijos vadovėlių teigiama, kad tvirtapradžiai *á* ir *é* ne dvigarsiuose neegzistuoja, F. Kuršaičio žodynų faktai rodo, kad bent jau Kuršaičio tarmėje jie buvo tikras ir gerai paliudytas kalbos faktas. Sprendžiant iš LKŽ, tvirtapradžiai *á* ir *é* nesvetimi ir dabartinei kalbai; pagrindinis Kuršaičio duomenų skirtumas nuo LKŽ teikinių yra tas, kad didelę dalį žodžių su tvirtapradžiais *á* ir *é* Kuršaičio žodynuose sudaro įvairios kilmės skoliniai.

Visa ši informacija galėtų tapti nedidele išnaša lietuvių kalbos akcentologijos moksle, bet į ją būtų galima atsižvelgti ir praktiniu kalbos norminimo reikalu. Kaip buvo minėta pradžioje, sakoma, kad įvairius *-a* linksniuotės svetimų kalbų vardus (nuo *Obama* iki *Nataša*) kirčiuoti galūnėje (pagal 2-ąją kirčiuotę) liepia tas faktas, kad ilgieji *a* ir *e* ne dvigarsiuose galintys būti tik tvirtagaliai; iš tiesų matome, kad bent jau paties lietuvių akcentologijos tėvo Kuršaičio palikime ši tariama ortodoksija turi gerai paliudytą išimčių.¹⁷

LITERATŪRA

Būga, Kazimieras 1961, *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Būtėnas, Petras 1931, *Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis mokyklai ir gyvenimui*, Kaunas: „Sakalo“ bendrovė.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, ¹1954; Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, ⁷2012.

Jablonskis, Jonas 1901, *Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis*, Tilžė: Otto v. Mauderode.

¹⁷ Jei skoliniuose leidžiama egzistuoti fonemoms, kurios iki tol iš *viso* neegzistavo lietuvių kalboje, pavyzdžiui, trumpajam *o*, tai kodėl juose turėtų būti draudžiamas tvirtapradis *á*, kuris vis dėlto, nors ir negausiai, bet tikrai egzistavo ir tebeegzistuoja (nuo *spąstai* iki *gerąjam*, iki *brąkštelėti*)? Jei kas nors sakytų, kad istoriniai nosiniai balsiai (*spąstai*, *ąžuolas*, *kąsnis* etc.) dėl savo nosinės kilmės esą „kas kita“, tai atsakymas būtų paprastas: kas pirmo kurso studento moko, kad reikia skirti sinchroninį ir diachroninį požiūrį, turėtų nepamiršti to daryti ir pats. Kad ir kokia būtų to balsio kilmė ir istorinė rašyba, dabartinėje lietuvių kalboje /á:/ tikrai egzistuoja. Kita vertus, kaip visiems puikiai žinoma, tvirtagaliai *ā* kilo iš trumpųjų *ā* pailgėjimo; iš ko gi jie kilo varduose ir pavadinimuose *Obama*, *Alabama*, *Kafka*, *Mazda*, *Nataša*, *Forsyte'y saga*? Iš nieko; šie vardai į lietuvių kalbą pateko mūsų laikais jau gatavi. Kokia tada priežastis verčia jų balsius *a* laikyti tvirtagaliais? Vien tvirtapradžio *á* pripažinimas juose išspręstų ištisos klasės žodžių kirčiavimą. Ar į šią rekomendaciją atsižvelgti, ar ne, spręš jau nebe šio straipsnio autorius.

Jablonskis, Jonas 1918, *P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. Pirmosioms mūsų aukštesniosioms mokslo įstaigoms*, Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė.

Jablonskis, Jonas 1957, *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kamantauskas, Viktoras 1928, *Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas 1: Teorija*, Kaunas: „Švyturio“ bendrovė.

Kniūkšta, Pranas, Antanas Lyberis (sud.) 1983, *Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas. Mokymo priemonė*, Kaunas: Šviesa.

Kurschat, Friedrich 1870–1874, *Deutsch-Litauisches Wörterbuch von Friedrich Kurschat 1–2*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Kurschat, Friedrich 1876, *Grammatik der litauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Kurschat, Friedrich 1883, *Litauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Laigonaitė, Adelė 1959, *Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Laigonaitė, Adelė 2002, *Lietuvių kalbos akcentologija* (antrasis pataisytas leidimas), Vilnius: Gimtasis žodis.

LKRŽ – Kazimieras Gasparavičius (red.), *Lietuvių kalbos rašybos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1948.

LKŽ – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt, visi straipsnyje minimi žodžiai buvo pakartotinai patikrinti 2019 09 10).

Simanavičienė, Birutė 1993, Dvejopa [ā, ē] < *-ā-, *-è- priegaidė veliuoniečių šnekte, *Kalbotyra* 42(1), 46–53.

Skardžius, Pranas 1968, *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.

Skardžius, Pranas 1999, *Rinktiniai raštai 5: Akcentologija, bendrinės kalbos kultūra, publicistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Stundžia, Bonifacas 1989, Antanas Baranauskas akcentologas, *Baltistica* 3(2) priedas, 434–442.

Stundžia, Bonifacas 2013, Didysis Mažosios Lietuvos lituanistas ir jo gramatika, in Frydričas Kuršaitis, *Lietuvių kalbos gramatika, 1876*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zinkevičius, Zigmas 1980, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*, Vilnius: Mokslas.

Mindaugas STROCKIS
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
LT-01513 Vilnius, Lithuania
[mindaugas.strockis@flf.vu.lt]